

Denisa Hradilová

AKVAMANILE VE SBÍRCE SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA¹

Abstract

The study deals with two pieces of aquamaniles, one in a form of a horse and the other in a form of a woman head, which came to the collection of the fine arts of the Silesian Museum in Opava as gifts from Johann II, Prince of Liechtenstein. The first aquamanile in the Gothic style was purchased by the Prince from the Charles Stein Collection in 1899. The second aquamanile in the Romanesque-style features, was purchased from A. Satori in Vienna by the Prince in 1909.

Keywords: aquamanile, vessel, bronz, metal, clay, ceramic, head, bust, woman, horse, shape, lines, liturgical, water, hand, handle, Central Europe, Germany, Hildesheim, Lower Saxony, Northern Germany, Liechtenstein, John II.

Slovo aquamanile, složenina latinských výrazů *aqua* – voda a *manus* – ruka, v české literatuře tradičně užívané v počeštěné formě akvamanile (nesklonné pomnožné podstatné jméno středního rodu), označuje v širším pojetí jakoukoli nádobu určenou k uchovávání vody na umytí rukou. V uměleckohistorickém chápání znamená schránku na vodu zoomorfních, méně často antropomorfních tvarů, vyrobenou z kovu nebo z hliny – keramiky.² Patří mezi poměrně vzácné doklady produkce středověkých kovolitců a hrnčířů v severní, východní a střední Evropě,³ ale také v islámském světě. Zpočátku kovový předmět se během 12. století až do 1. poloviny 13. století užíval pouze v liturgickém prostředí k nalévání vody do umyvadla pro kněze k symbolickému omytí rukou při mešních a jiných náboženských obřadech. Během 13. století postupně přecházel v kovové i hliněné formě do prostředí světského, nejdříve vyšší šlechty, později také měšťanstva, kde sloužil k mytí rukou během stolování při slavnostních hostinách.

Výzkum akvamanile má dlouhou tradici u celé řady vědních oborů od archeologie, historie, teologie až po dějiny umění. Ve srovnání s jinými výtvory středověkého uměleckého řemesla ale zůstávala badatelům upozaděna.⁴ Teprve v posledních letech vyšlo několik souhrnných mo-

nografí zabývajících se těmito uměleckými díly.⁵ Kovové exempláře, prokazatelně všechny zhotovené technikou tzv. ztraceného vosku,⁶ jsou z podstaty materiálu početnější a lépe zachované než ty z keramiky.⁷ Karel Černohorský ve své studii o hliněných akvamanile, nalezených na území Moravy, napsal o jejich kovových protějších: „Někdy patří až k vrcholným projevům středověkého uměleckého kovolitectví.“⁸ Exkluzivní předměty, často určené pro vývoz, se v 19. století staly žádanými sběratelskými artikly, prodávanými v mnoha aukcích. Dnes se celá řada nachází v soukromých sbírkách a muzeích po celém světě. Při určení jejich původu není možné vycházet z místa prvního zaznamenaného nálezu. Pro stanovení datace a oblasti vzniku akvamanile je nutné nádoby podrobit stylové a formální analýze.

Ve sbírce výtvarného umění Slezského zemského muzea se nachází dvě kovová akvamanile, darovaná do muzea Janem II. knížetem z Lichtenštejna (1840–1929). První broncová nádržka na vodu má podobu ženské hlavy (př. č. 2048, inv. č. U 155 B) [obr. 1].⁹ Kniže ji zakoupil v roce 1899 ze sbírky Charlese Steina na dražbě v Paříži,

Obr. 1: Akvamanile ve formě ženské hlavy,
1. polovina 14. století, slitina bronzu, Německo,
Hildesheim.

Sbírka umělecké historie SZM, inv. č. U 155 B.

1 Předložená studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595), interní grantový projekt SZM č. IGS014/2020.

2 K označení figurálních nádob na vodu se výraz „aquamanile“ používal od 12. století. Jako jejich výlučné pojmenování, ho vnitřně až v moderní době, srov. Joanna OLCHAWA, *Aquamanilen, Genese, Verbreitung und Bedeutung in islamischen und christlichen Zeremonien*, Berlin 2019, s. 24; V této studii se přidruží označení akvamanile pouze ve významu figurálně zpracovaných nádržek na vodu.

3 V oblastech střední Evropy archeologické nálezy ukázaly nejčastější výskyt akvamanile zejména v Polsku, České republice, Maďarsku a Ukrajině. Srov. Tamtéž, s. 79.

4 První systematický výzkum akvamanile se zaměřením na funkci a uměleckou formu těchto předmětů provedl Heinrich REIFFERSCHEID, *Über figurliche Giessgefässe des Mittelalters*, in: Mitteilungen aus dem Germanischen Nationalmuseum, 1912, s. 3–93. Na Reifferscheidovo dílo navázali v doby nejrozšířejší, i dnes odborně cenné studii, badatelé Otto von FALKE – Erich MEYER, *Romanische Leuchter und Gefässe, Giessgefässe der Gotik*, Bronzegerate des Mittelalters I, Berlin 1935. Chronologické a typologické klasifikaci hliněných akvamanile s odkazy na takovou a otázky jejich provenience se věnoval Eberhard KASTEN, *Tönerne figurliche Gießgefässe des Mittelalters in Mitteleuropa*, in: Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 20/21, 1976, s. 387–559. V tehdejším Československu tuto studii uceleně reflektoval ve svém příspěvku z roku 1979 Zdeněk Měřinský, který shrnul základní Kastenovy závěry a jeho typologické, technologické a chronologické kategorie akvamanile. Srov. Zdeněk MĚŘINSKÝ, *Středověká keramická akvamanilia ze střední Evropy*, Vlastivědný věstník moravský 31/1, 1979, s. 75–79.

5 V roce 1993 vyšla do té doby jediná disertační práce o akvamanile. Srov. Michael HÜTT, *Aquamanilen: Gebrauch und Form*, Mainz 1993. Nejvýznamnější publikace posledních let jsou Peter BARNET – Pete DANDRIDGE, *Lions, Dragons, and Other Beasts: Aquamanilia of the Middle Ages, Vessels for Church and Table*, New Haven 2006; Michael BRANDT, *Bild und Bestie. Hildesheimer Bronzen der Stauferzeit. Katalog der Ausstellung in Hildesheim*, Regensburg 2008; Ursula MENDE, *Die mittelalterlichen Bronzen im Germanischen Nationalmuseum* (bestandskatalog), Nürnberg 2013. Dosud nejobsahlejším dílem, zabývajícím se akvamanile, je publikace navazující na disertační práci autorky. Srov. J. OLCHAWA, *Aquamanilen, Genese, Verbreitung und Bedeutung*. S ohledem na omezený rozsah této studie si nečiním nárok ani na uceleně zpracovaný problematiky akvamanile, ani na kompletní výčet literatury týkající se tohoto fenoménu. Předmětem následujícího textu jsou dvě kovová akvamanile deponovaná ve sbírkách výtvarného umění Slezského zemského muzea.

6 Tamtéž, s. 36.

7 Analýza materiálu dosud publikovaných kovových akvamanile ukazuje, že se ve většině případů jedná o slitinu mědi a zinku, kterou lze označit jako mosaz, ovšem v německé a anglické uměnovědné literatuře se etabloval termín „bronz“ jako pojmenování pro tu látku. Srov. Tamtéž, s. 31.

8 Karel ČERNOHORSKÝ, *Sředověká hliněná akvamanilia z moravských nálezů*, Památky archaeologické 52, 1961, s. 581. Dále srov. Jiří DOUPAL, *Aquamanile z českých zemí po stránce uměleckohistorické*, bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Olomouc 2011.

9 V roce 2017 od března do srpna bylo dílo prezentováno v Historické výstavní budově Slezského zemského muzea na výstavě *Jan II. kníže z Lichtenštejna. Mecenáš a donátor Slezského zemského muzea*. Jeho reprodukce vyšla ve

konané 8. až 10. června.¹⁰ Antropomorfní akvamanile jsou vzácná. Takto tvarované nádoby se vyvinuly ze schránek na kadidlo a velké množství svých formálních prvků převzaly ze středověkých bust, poprsí imperátorů a filozofů období antiky.¹¹ Bronzová akvamanile ve formě ženské busty, o výšce 22 cm, šířce 15 cm, hloubce 8 cm a váze 1779 g, s lehce podleným povrchem, stojí na třech krátkých nožkách. Oblast poprsí pod krkem zdobí šat tečkovaného puncového podkladu s dekorací úponků vinných listů gotické stylizace. Úzká manžeta, přerušená uprostřed třílistou agrafou, vytváří přechod k masivnímu krku. Hlava s hladkými tvářemi nese v oválném obličeji archaický úsměv, linie lehce klenutého obočí plynule přechází v široký kořen rovného lehce zašpičatělého nosu s výraznými nosními dírkami. Široké oči mandlového tvaru, protažené u vnějších koutků, mají vyryté otvory pro zornice. Tvář lemují lineární kontury vlasů, sčesaných na střední pěšinu, jež zcela zakrývají uši. Jsou velmi pečlivě děleny a stočeny do účesu na zátylku. Nad vysokým čelem v oblasti vlasové pěšiny má akvamanile kulatý otvor původně sloužící jako výlevka. Dnes postrádá hubici. Druhou později doplněnou kulatou výlevku najdeme v ústech. Temeno hlavy prolamuje otvor obdélného tvaru, dříve používaný k nalévání vody. Jeho víko dnes chybí. V zadní části plastiky nad třetí nožkou najdeme kulaté páskové ucho – držadlo. Na dně elipsovitého tvaru nese dílo německý nápis, psaný gotickou kapitolou, dělený znaky kříže a hvězdy: „† ANCILLA * BIN * //ICH GENANT * ZE-HOVE * WER// ICH GERNE * ERKANT.“¹²

Busta v minulosti poutala zvláštní pozornost starožitníků a obchodníků s uměním, přesto je její „badatelská cesta“ dosud naprosto nezpracovaná. Výše uvedený nápis, převedený do moderní němčiny, ocitoval měsičník *Germanisches Nationalmuseum* v Norimberku. Roku 1868 na jeho stránkách vyšel navazující článek architekta a historika umění Augusta Essenweina (1831–1892), pojednávající o Výstavě k Mezinárodnímu archeologickému kongresu v Bonnu, konanému v září roku 1868.¹³ Essenwein uvádí velké množství prezentovaných mosazných akvamanile obchodníka se starožitnostmi Goldschmidta z Frankfurta nad Mohanem, který mimo svých uměleckých děl v Bonnu vystavoval také 43 kusů akvamanile z majetku dvorního obchodníka s knihami Hahna z Hannoveru.¹⁴ Jmenovitě píše o akvamanile v podobě dívčí hlavy ze 14. století, se sladce se usmívající fyziognomií a nápisem: „*Ancilla ich bin genannt, zu hove ich bin gerne erkannt.*“¹⁵ Z této informace vyplývá, že dnes opavský exemplář před rokem 1868 držel v majetku hannoverský obchodník Friedrich Hahn a pravděpodobně právě obchodníci s uměním Julius a Selig Goldschmidtovi ho prodali možná již v Bonnu dalšímu majiteli.

- stejnomyrném katalogu výstavy. Srov. Martin PAVLÍČEK, *Sochařství*, in: I. Matejko–Peterka (ed.), Jan II. kníže z Lichtenštejna. Mecenáš a donátor Slezského zemského muzea (katalog výstavy), Opava 2016, s. 155.
- 10 Charles STEIN – Emile MOLINIER, *Collection Charles Stein. Objets d'art et de haute curiosité. Tableaux Anciens*, Paris 1899, s. 31, obr. č. 141. kat. č. 4500.
- 11 O. FALKE – E. MEYER, *Romanische Leuchter und Gefäße*, s. 56.
- 12 Možný překlad: „JSEM SLUŽEBNOU ZVÁNA, A S RADOSTÍ POZNÁNA.“ Srov. Ch. STEIN – E. MOLINIER, *Collection Charles Stein*, s. 31; O. FALKE – E. MEYER, *Romanische Leuchter und Gefäße*, s. 54: „ANCILLA BIN ICH GENANT, ZE HOVE WER ICH GERNE ERKANT.“
- 13 August ESSENWEIN, *Die Ausstellung des internationalen archäologischen Congresses zu Bonn*, Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 15/12, 1868, s. 388–390. Článek v kratší formě (včetně uvedení opavského akvamanile) vyšel česky. Srov. František Jan ZOUBEK (ed.), *Výstava Mezinárodního sjezdu archeologického v Bonnu*, Památky archeologické a místopisné 8/4, 1868–1869, s. 312–313.
- 14 Julius a Selig Goldschmidtovi, činní v 19. století v Frankfurtu nad Mohanem, mimo provozování své umělecké galerie, prodávali ze sbírky Friedricha Hahna z Hannoveru kolem roku 1868.
- 15 A. ESSENWEIN, *Die Ausstellung des internationalen archäologischen Congresses*, s. 389.

Teolog a sběratel umění Alexander Schnütgen (1843–1918) uveřejnil v roce 1889 článek v *Zeitschrift für christliche Kunst*.¹⁶ Od něj se dozvídáme, že roku 1876 opavské akvamanile příslušelo k soukromé sbírce Floh v Krefeldu.¹⁷ Na uměleckohistorické výstavě v Kolíně nad Rýnem v též roce bylo představeno spolu s dvěma dalšími akvamanile ze stejné sbírky a dle Schnütgena vzbudilo „zvláštní pozornost“ kvůli své odlišnosti.¹⁸ Dále uvedl informaci o nadcházející dražbě těchto tří nádob v Kolíně nad Rýnem společnosti J. M. Heberle (H. Lemperz Söhne) a připojil podrobný popis bronzu pro potřeby případného aukčního katalogu.¹⁹ Pod článkem se nachází jejich společná celostránková fotografie.

Jako místo a dobu vzniku exponátu, dnes uloženého ve Slezském zemském muzeu, určil Schnütgen oblast kolem řeky Rýn ve 2. polovině 14. století. Doslovně cituje majuskulní nápis, psaný ve třech řadách, spočívající na spodní straně předmětu: „*ANCILLA BIN ICH GENANT ZE HOVE WER ICH GERNE ERKANT.*“²⁰ Podle něj nápis naznačuje profánní užití akvamanile. Celková fyziognomie obličeje a hlavy busty v něm evokuje práce „staré kolínské školy“: „*Malý kulatý otvor ve středu úst se zdá být dříve opatřen hubici, zatímco úzký otvor v úrovni čela, původně možná zdobený, měl pravděpodobně pouze dekorativní účel. K nalévání sloužil lichoběžníkový průlom na vrcholu, který lze uzavřít víckem.*“²¹ Jako první dílo přirovnává k akvamanile, jež se zachovalo v inventáři kostela v německém Stendal (od roku 1888 v Altmärkisches Museum Stendal), od něhož se odlišuje zejména absencí polychromie.²²

Ze sbírky Floh v Krefeldu se opavský bronz v roce 1889 dostal do sbírky Charlese Steina, odkud byl zakoupen roku 1899 v Paříži knížetem Janem II. z Lichtenštejna do Muzea císaře Františka Josefa pro umění a řemesla, dnešního Slezského zemského muzea. Podle katalogu sbírky Charlese Steina z roku 1899 jde o flámskou, nikoliv německou, práci ze 14. století.²³ O devět let později ředitel opavského muzea Edmund Wilhelm Braun (1870–1857) bustu opět zařadil do 14. století. Označil dílo jako nádobu na vodu pro mytí rukou u stolu, kde se voda nalévala do „*jedné z dobře udržovaných mís, jaké jsou k vidění na holandských obrazech*“.²⁴ Oblast nebo dílnu, jež akvamanile vyprodukovala, neuvedl, pakliže nebereme jako vodítko onu narážku na holandské obrazy. Ocitoval německý nápis v kapitále na podstavě nádoby označil za podivný.²⁵ Naopak Karl Höß určil dívčí hlavu jako dolnoněmeckou práci ze 14. století.²⁶

Historik umění Heinrich Reifferscheid (1884–1945) v roce 1912 věděl o existenci ženského poprsí ze sbírky Floh v Krefeldu a jeho nápisu, jenž v něm nezanechával žádné pochybnosti

16 Alexander SCHNÜTGEN, *Drei mittelalterliche Aquamanilien im Privatbesitz. Mit Lichtdruck (Tafel XI)*, Zeitschrift für christliche Kunst 2, 1889, s. 209–212.

17 Tamtéž, s. 209. O jeho příslušnosti do sbírky Floh v německém Krefeldu se zmiňuje v poznámce Otto von Falke a Erich Meyer. Srov. O. FALKE – E. MEYER, *Romanische Leuchter und Gefäße*, s. 54.

18 A. SCHNÜTGEN, *Drei mittelalterliche Aquamanilien im Privatbesitz*, s. 209.

19 Katalog se mi doposud nepodařilo dohledat.

20 A. SCHNÜTGEN, *Drei mittelalterliche Aquamanilien im Privatbesitz*, s. 212.

21 Tamtéž, s. 212. Dnes akvamanile více postrádá.

22 Tamtéž, s. 212. Inv. č. IV-C-c-4, Akvamanile ve formě mužského poprsí, 1220–1230, Hildesheim, slitina mědi, gravírování, cizelování, email, v. 20 cm, š. 19,6 cm, h. 11,4 cm, Stendal, Altmärkisches Museum.

23 CH. STEIN – E. MOLINIER, *Collection Charles Stein*, s. 31.

24 Edmund Wilhelm BRAUN, *Das Kaiser Franz Josef – Museum für Kunst und Gewerbe in Troppau und seine Sammlungen 1883–1908*, Opava 1908, s. 16–17, tab. IX, obr. č. 18.

25 Tamtéž, s. 17.

26 Karl HÖß, *Fürst Johann II. von Liechtenstein und die bildende Kunst* (bearbeitet von Dieter Friedl), Wien 1908/2011, s. 188.

o profánním účelu díla. Dal ve známost vystavení bronzu roku 1880 na Výstavě starožitnosti v Düsseldorfu, přičemž odkázal na příspěvek Alexandra Schnütgena.²⁷ Uvedl, že nebyl schozen určit aktuálního vlastníka akvamanile (tou dobou již opavské muzeum).²⁸ Ženská busta má podle Reifferscheida formy typické pro 14. století, stejně jako exemplář mužského poprsí z Cluny–Museum v Paříži,²⁹ který označil za téměř identický s opavskou ženskou bustou, pro jejich dekoraci úponky vinné révy na puncovém podkladu.³⁰

Otto von Falke a Erich Meyer ve své obsažné práci opavskou nádobu zasadili do 14. století. Poprvé ji zařadili do kovolitecké dílny severoněmeckého Hildesheimu a spolu s bustou mladého muže z Cluny–Museum v Paříži ji ve shodě s Schnütgenem označili za mladšího potomka busty duchovního z Altmärkisches Museum Stendal ze 13. století.³¹ Polychromii Stendalské busty nepovažují za originální úpravu. Podobnosti tří děl vidí v oválné mělké základně na třech krátkých nohách, ve zpracování vlasů splývajících ve výrazných lineárních liniích překrývajících uši a ve výlevkách umístěných na čelech bust (kterým dnes shodně chybí hubice). Dodávají, že druhá výlevka v ústech opavského exempláře není původní.³² Velmi důležité je jejich upozornění na podobnost stendalské busty s figurami na křtitelnici z domu v Hildesheimu z 1. čtvrtiny 13. století. Struktura obličeje a zpracování vlasů stendalského mužského poprsí odpovídá jedné z postav na této křtitelnici, proto nepochybují o tom, že stendalská práce pochází z hildesheimské dílny.³³ Konečně v poznámce k nápisu na dnes opavském akvamanile dodávají: „Dolnoněmecký nápis na spodní straně tohoto ženského poprsí (*Ancilla bin Ich genant, ze Hove wer Ich gerne erkant*) hovoří o profánním použití a úponky pro dílnu Hildesheim.“³⁴ Opavskou ženskou bustu a mužskou bustu z pařížského Cluny–Museum Falke a Meyer datují do 14. století na základě listových úponků v jejich spodní části, v případě opavské nádoby na tečkovaném puncovém podkladě, u pařížského protějšku na šrafováném puncovém základě.³⁵

Na tyto konotace poukázal také historik umění Georg Swarzenski (1876–1957) v *Brooklyn Museum Bulletin* v roce 1949.³⁶ Akvamanile z pařížského a opavského muzea vykazují stejnou tradici stylizace jako jím zpracovávaná starší analogie z Guennolské sbírky dnes v Brooklyn Museum v New Yorku.³⁷ Nádoba na vodu ve formě poprsí s lví hlavou má kulatou mělkou základnu na třech krátkých a tenkých zvířecích nožkách. Lví hlava drží v ústech výlevku s hubicí a její temeno prolamuje čtvercový otvor na nalévání vody (dnes bez víka). Důležitý je široký

27 H. REIFFERSCHEID, *Über figürliche Giessgefässe des Mittelalters*, s. 17. Reifferscheid zde udělá chybu. Schnütgen se zmíňuje o vystavení akvamanile na výstavě v Kolíně nad Rýnem v roce 1876. Srov. A. SCHNÜTGEN, *Drei mittelalterliche Aquamanilien im Privatbesitz*, s. 209.

28 H. REIFFERSCHEID, *Über figürliche Giessgefässe des Mittelalters*, s. 16–17.

29 Busta mladého muže, inv. č. Cl.990, Hildesheim, v. 23 cm, š. 19 cm, bronz, 1. čtvrtina 14. století, Paris, Musée de Cluny – Musée national du Moyen Âge.

30 H. REIFFERSCHEID, *Über figürliche Giessgefässe des Mittelalters*, s. 28–29.

31 Srovnej fotodokumentaci: O. von FALKE – E. MEYER, *Romanische Leuchter und Gefässe*, s. 139, ilust. č. 315, 316, 318.

32 Tamtéž, s. 54.

33 Tamtéž, s. 54. Na tu to interpretaci navázala Ursula Mende, která stendalskou bustu dává do souvislosti s postavou označovanou jako „hrbák“ na křtitelnici hildesheimského domu.

34 Tamtéž, s. 108, pozn. č. 340.

35 Tamtéž, s. 55.

36 Georg SWARZENSKI, *Romanesque aquamanile of the Guennol collection*, Brooklyn Museum Bulletin, 1949, č. 4, s. 1–10.

37 Inv. č. L.48.7.16, Akvamanile ve tvaru lví hlavy, 1200, Dolní Sasko, bronz, email, smalt, v. 16,5 cm, š. 15,2 cm, Guennol Collection, Brooklyn Museum New York.

dolní pás květinových svitků, na podkladě modrého smaltu, obklopující nádobu, vpředu uprostřed s erbem, zobrazujícím lva na červeném smaltu se zbytky zlacení. S největší pravděpodobností pochází bronz z oblasti Dolního Saska, z doby kolem roku 1200. Swarzenski vidí jako domov dnes dochovaných akvamanile ve formě bust a poprsí dolnosaský Hildesheim. Uvádí tři exempláře shodně na třech nohách s nízkou základnou a podobným tvaroslovím.³⁸ V poznámce zmiňuje artefakt busty nyní v muzeu v Opavě ve Slezsku, jehož nápis svým dolnosaským dialektem prozrazuje její původ v Dolním Sasku.³⁹ Druhý pařížský exemplář je stylově o něco blíže lví bustě z Guennolské sbírky, přičemž ji i opavský protějšek autor datuje nejdříve do doby po konci 13. století. Opavské akvamanile nepochyběně vychází z tradice dříve Hildesheimu.

Další historik umění Frits Scholten (1959) rozšiřuje porovnání pařížského a opavského akvamanile o další výrazně mladší analogii akvamanile v Metropolitan Museum of Art v New Yorku ze sbírky Roberta Lehmana.⁴⁰ Při určení newyorské busty jako falza z 19. století⁴¹ dochází ke zcela odlišné interpretaci vzájemného vztahu pařížského a opavského artefaktu. Podobnost těchto dvou děl s newyorským akvamanile sleduje v hladkém provedení povrchu obličeji a „trojnohé“ základně. Scholten nepochybuje o profánním užití opavského díla a dle jeho názoru byla busta Slezského zemského muzea jedním ze vzorů jak pařížské, tak newyorské práce, které obě určuje jako výtvory dílny v Paříži nebo Německu v 19. století. Pařížská hlava mladého muže se v Scholtenově interpretaci stala falzem, jehož tvůrce musel znát opavský protějšek.⁴² Prokázání pravdivosti tohoto tvrzení vyžaduje přímou konfrontaci všech tří bronzu a také jejich materiálovou analýzu. Důležitým zůstává fakt, že akvamanile ze sbírky Slezského zemského muzea po předložených argumentech můžeme určit jako jeden z jedinečných kovoliteckých výtvarů hildesheimské dílny v 1. polovině 14. století.⁴³

Druhé akvamanile ze sbírky výtvarného umění Slezského zemského muzea ve formě koňské figury z bronzu (př. č. 09.55, inv. č. U 148 B) [obr. 2].⁴⁴ získal kníže Jan II. z Lichtenštejna roku 1909 ze sbírky A. Satoriho na dražbě ve Vídni. Tělo koně o výšce 19,5 cm, šířce 23,5 cm, váze 2148 g, má v rámci určité míry stylizace přirozené proporce. Hrudník je širší s výraznou křívkou, zadní i přední nohy jsou nataženy od těla. Povrch figury, místně podřený a místo poškozený, prokreslují ryté linie očí a uzdění. Mandlové oči dokola zdobí obvodové čáry. Uzdění tvoří tenké mělké reliéfní pásky, doprovázené rytou linií. Značně reparovaný otvor na temeni hlavy, sloužící na nalévání vody, měl původně víčko na pohyblivém pantu. Z tohoto místa vy-

38 Tamtéž, s. 1.

39 Tamtéž, s. 7.

40 Frits SCHOLTEN, *European Sculpture and Metalwork in the Robert Lehman Collection*, New York 2011, s. 17. Inv. č. 1975.1.1415, Akvamanile ve formě lidské hlavy, bronz, v. 22 cm, š. 18,5 cm, poslední čtvrtina 19. století, hildesheimský styl, The Metropolitan Museum of Art, New York.

41 Už Otto von Falke a Erich Meyer určili tuto bronzovou mužskou hlavu jako falzum z 19. století. Srov. O. FALKE – E. MEYER, *Romanische Leuchter und Gefässe*, s. 93.

42 F. SCHOLTEN, *European Sculpture and Metalwork*, s. 18.

43 Z českých badatelů zařadila dívčí poprsí do Německa, 14. století Eva KLIMEŠOVÁ, *Uměleckohistorické sbírky Slezského muzea*, Ostrava 1963, s. 33, obr. č. 78; TÁŽ, *Přehled uměleckohistorických sbírek Slezského muzea v Opavě*, Časopis Slezského muzea, série B – vědy historické 32, 1983, s. 28. Dále srov. M. PAVLÍČEK, *Sochařství*, s. 155.

44 Vystaveno v roce 2017 v období března – srpna v Historické výstavní budově Slezského zemského muzea na výstavě *Jan II. kníže z Lichtenštejna. Mecenáš a donátor Slezského zemského muzea a jeho reprodukce* byla publikována v katalogu výstavy. Srov. Tamtéž, s. 154. Při příležitosti výstavy vyšla reprodukce akvamanile také v článku. Srov. REDAKCE, *Unikátní výstava Jan II. kníže z Lichtenštejna představí mecenáše a donátora Slezského zemského muzea*, Hláška 3/2017, s. 11.

Obr. 2: Akvamanile ve formě koně, 2. polovina 13. století, slitina bronzu, Německo.
Sbírka umělecké historie SZM, inv. č. U 148 B.

bíhá držadlo ve formě pásku s jednoduchou dekorací čar a šrafování, jež končí špičatým hrotem u zadní části hřbetu koně. U podobných zvířecích akvamanile se velmi často objevuje držadlo v podobě stylizovaného draka. Je možné, že opavská figura také v minulosti vlastnila fantaskní dekoraci spojenou s nedochovaným pohyblivým krytem. Koňská postava dále měla ocas, který dnes chybí. Příručková kniha uvádí jako místo původu akvamanile Německo. Motiv neosedlaného koně bez jezdce pouze s uzděním vychází z rytířské kultury středověku a jde o motiv převzatý ze sociální sféry.⁴⁵

Opavský exemplář doposud unikal hlubší pozornosti badatelů.⁴⁶ Lze ho srovnat s téměř totožným exponátem z Germanisches Nationalmuseum v Norimberku, nesoucím inv. č. KG624.⁴⁷ Dílo ze slitiny mědi, cínu, olova a zinku,⁴⁸ vysoké 20 cm a široké 24,3 cm má na rozdíl od opavského artefaktu dlouhou badatelskou historii. Jako první ho včetně fotodokumentace ve své

45 E. KASTEN, *Figürliche Gießgefäß des Mittelalters*, s. 391.

46 O existenci akvamanile v tváru koně ve sbírce Slezského zemského muzea se krátce zmínila Eva Klimešová. Srov. E. KLIMEŠOVÁ, *Uměleckohistorické sbírky Slezského muzea*, s. 33; TÁŽ, *Přehled uměleckohistorických sbírek*, s. 28.

47 Tuto informaci poprvé uvedl Martin Pavláček s odkazem na Martina Janáka. Srov. M. PAVLÍČEK, *Sochařství*, s. 141, pozn. č. 2. Dále srov. <https://objektkatalog.gnm.de/wisski/navigate/80942/view> [citováno ke dni 20. 12. 2021].

48 U. MENDE, *Die mittelalterlichen Bronzen*, s. 191, kat. č. 60. Podrobnější informace k materiálové analýze akvamanile publikoval Otto WERNER, *Analysen mittelalterlicher Bronzen und Messinge Teil, I–3*, Archäologie und Naturwissenschaften 1, 1977, s. 187, č. 246; TÝŽ, *Analysen mittelalterlicher Bronzen und Messinge*, Beiträge zur Archäometrie 7, 1982, s. 115, 118–119.

práci z roku 1912 uvedl Heinrich Reifferscheid, jenž ho zařadil do uzavřené skupiny akvamanile datované 14. až 15. stoletím.⁴⁹ Mezi jinými exponáty hovoří o třech kusech akvamanile v Germanische Nationalmuseum v Norimberku, které skvěle ilustrují formální přechod románského stylu, prezentovaného jednoduchými rytmíci liniami (znázorňujícími mandlové oči a jednoduché naddimenzované řasy), mohutnosti těl figur a krátkými sukovicitými končetinami, ke stylu gotickému, který daleko více využíval vertikální linie.⁵⁰

Otto von Falke a Erich Meyer norimberského koně hodnotili jako gotickou práci „západního typu“, a analogii ze stejné ruky vidí v nádobě v podobě lva z Musees Royaux v Bruselu.⁵¹ Norimberského koně a bruselského lva datovali do poloviny 13. století. Jako možné místo původu určili dnes francouzskou oblast Lotrinsko. Upozorňují, že toto akvamanile se stalo roku 1880 modelem pro repliky, vytvářené firmou C. W. Fleischmann v Norimberku a Mnichově. Ve firemním katalogu se objevilo jako model pod číslem 2506.⁵² Do oblasti Lotrinska nebo Německa umístili dílo také v katalogu výstavy *Ornament and Figure. Medieval Art from Germany*.⁵³

Nejpodrobnejší se tomuto exempláři norimberského koně věnovala Ursula Mende. S nejistotou zařadila norimberskou práci do Německa poloviny nebo 2. poloviny 13. století s upozorněním na neexistenci srovnatelných děl v Německu, Francii i Anglii.⁵⁴ Dále upřesňuje, že vybrané akvamanile Germanisches Nationalmuseum v Norimberku bylo reprodukováno jako kopie (odlitky) v prvních desetiletích po jeho otevření v roce 1852. Společnost C. W. Fleischmann vytvářela kopie sbírkových předmětů v sádře i bronzu pro širší veřejnost jako propagativní předměty k muzejním sbírkám.⁵⁵

V publikaci z roku 2013 Ursula Mende dochází k závěru, že takto pojaté originální koňské akvamanile lze datovat do poloviny, či 2. poloviny 13. století. Pro jeho přirozenou tělesnost a formální zpracování vidí jeho původ v Německu a upozorňuje na absenci argumentů pro přesnější kvalifikaci. Umístění produkce nádob do jedné z lotrinských dílen považuje za zastarálý úsudek stejně jako předpoklad, že zde vznikala především díla rozdílné plastické kvality.⁵⁶ Jako protějšky pro komparaci, skrz shodné řemeslné zpracování dekorativních elementů předmětu, předkládá akvamanile jezdce na koni ze Statens Museum for Kunst v Kodani,⁵⁷ recentně datované do 2. poloviny 13. století, řazené do dílen Dolního Saska, (dříve se u něj uvažovalo nad západním Německem nebo Francií). Dále předkládá akvamanile rytíře na koni z British Museum v Londýně,⁵⁸ u něhož se předpokládá vznik v Anglii, figuru osedlaného uzděného

49 H. REIFFERSCHEID, *Über figürliche Gießgefässe des Mittelalters*, s. 58, 91: pozn. č. 11, obr. č. 32.

50 Tamtéž, s. 58.

51 O. FALKE – E. MEYER, *Romanische Leuchter und Gefässe*, s. 85, 206: obr. č. 509.

52 Tamtéž, s. 116: pozn. č. 551.

53 *Ornament and Figure. Medieval Art from Germany*, Ausst. Kat. Goethe-Institut und Germanisches Nationalmuseum in New Dehli, Calcutta, Hyderabad und Mumbai im Rahmen des German Festival in India 2001, München – Nürnberg 2000, s. 35, kat. č. 40.

54 Ursula MENDE, *Aquamanilen*, in: Mittelalter. Kunst und Kultur von der Spätantike bis zum 15. Jahrhundert (Die Schausammlungen des Germanischen Nationalmuseums, Bd. 2), Nürnberg 2007, s. 16, 167, 172, 173, 409: kat. č. 257, obr. č. 391.

55 Tamtéž, s. 172–173. Srov. *Nachgüsse der Firma C. W. Fleischmann*, Firmenkataloges 1880, tab. č. 60, model č. 2506. Dále srov. U. MENDE, *Die mittelalterlichen Bronzen*, s. 19: obr. č. 4.

56 TÁŽ, *Mittelalter Kunst und Kultur*, s. 191.

57 Inv. č. 9094, Akvamanile ve formě jezdce na koni, 2. polovina 13. století, Dolní Sasko, v. 28 cm, d. 23 cm, Statens Museum for Kunst Kodaná.

58 Inv. č. 53,3–15,1, Akvamanile ve formě rytíře na koni, 13. století, Anglie, v. 33,5 cm, d. 25 cm, British Museum

koně v Cleveland Museum of Art,⁵⁹ postavu jednorože ze sbírky E. H. Goddarda v anglickém Swindonu⁶⁰ a akvamanile lva v Musées Royaux v Bruselu.⁶¹ Vodítka pro srovnání a chronologickou klasifikaci spatřuje v jednotném proporcionálním pojetí figur, jejich naturalistickém pojetí s mírnou stylizací ryté ornamentální výzdoby a jejich mělkých výzdobných prvcích, doprovázených rytou linií.⁶²

Ursula Mende evidentně nevěděla o existenci opavského akvamanile, které je produktem stejné dílny jako exemplář Germanisches Nationalmuseum v Norimberku. Podle výše předložených úvah lze opavský exemplář shodně datovat do období 13. století, vzhledem k naturalistické formě kořské figury do jeho 2. poloviny. Oba kusy pravděpodobně prezentují německou kovoliteckou produkcí. Určení děl jako produkty anglické či francouzské řemeslné tradice je daleko méně pravděpodobné. Na dnešním trhu se stále vyskytují repliky vytvářené na základě modelu č. 2506 z katalogu dvorního uměleckého Institutu C. W. Fleischmann v Norimberku a Mnichově z roku 1880.⁶³ Jednou ze známých dochovaných kopií představuje exemplář z pařížské sbírky Allemagne.⁶⁴ Akvamanile ve formě uzděného koně ze sbírky výtvarného umění Slezského zemského muzea představuje spolu se svým norimberským protějškem originál středověké německé kovolitecké produkce z 2. poloviny 13. století. Pro přesnější klasifikaci obou kusů v současné době chybí odpovídající analogie pro materiálová, formální a stylová srovnání. V budoucnu se jistě objeví další díla, jež stejně jako opavské akvamanile dosud unikala pozornosti znalců umění a pomohou tak k posunu ve znalostech těchto vrcholných děl středověkého kovoliteckého řemesla.

Aquamaniles in the Collections of the Silesian Museum
Summary

Aquamanile (from Latin *aqua* = water; *manus* = hand), or a vessel containing water for the washing of hands with a zoomorphous or anthropomorphous shape, is represented by two specimen items in the Silesian Museum. Both of them were obtained for the Museum's visual arts collection as a gift from Johann II, Prince of Liechtenstein. The first item acquired for the collection was an aquamanile bearing the form of a woman's head (inv. no. U 155 B), purchased by the Prince in 1899. A bronze vessel containing features of the Gothic style dates back to the first half of the 14th century and may, based on comparative analogy, be presumed to originate from a German environment (Hildesheim).

The other, older aquamanile in the form of a bridled horse, containing Romanesque-style features, was purchased from A. Satori Collection in Vienna and presented to the Museum by the Prince in 1909 (inv. no. U 148 B). The chisel carved vessel from bronz alloy which dates back to 2nd half of the 13th century is of German provenance, too. This is proved by an identical aquamanile contained in the collection of the Germanisches Nationalmuseum in Nuremberg, Germany.

Mgr. Denisa Hradilová
Slezské zemské museum
hradilova@szm.cz

v Londýně.

59 Inv. č. 69.26, Akvamanile ve tvaru koně, 1300, Severní Německo, Cleveland Museum of Art.

60 O stylové příbuznosti jednorože s norimberským koněm psali již Otto von Falke a Erich Meyer. Srov. O. FALKE – E. MEYER, *Romanische Leuchter und Gefäße*, s. 85, 116; pozn. č. 553, 207; obr. č. 510: Akvamanile ve formě jednorože, Lotrinsko (?), 13. století, Sbírka E. H. Goddarda, Swindon.

61 Inv. č. V 2384, Akvamanile ve formě lva, polovina 13. století, Lotrinsko, Musées Royaux Brusel. Také srov. Tamtéž, s. 67, 111; pozn. č. 406, 164; obr. č. 382.

62 U. MENDE, *Die mittelalterlichen Bronzen*, s. 191–192.

63 Srov. <https://www.dorotheum.com/en/l/6257214> [citováno ke dni 20. 12. 2021]. Aukce akvamanile ve tvaru koně z 19. století, vyrobeného podle modelu ze 13. století. Vzhledem k naprostě odlišnému vnějšímu působení materiálu a jinému ošetření povrchu figury kopie, lze prohlásit opavské akvamanile za originál.

64 Srov. <https://www.christies.com/en/lot/lot-6000046> [citováno ke dni 20. 12. 2021].